

NICOLAE LEON – AMINTIRI DIN „CETATEA EVOLUȚIONISMULUI”

Gheorghe MUSTAȚĂ, Mariana MUSTAȚĂ

gmustata@uaic.ro

ABSTRACT: The fulminating success of the Theory of Evolution founded by Charles Darwin was due to both his masterly book *The Origin of Species*, published in 1859, and the partisans of evolutionism, among which Ernst Haeckel was a brilliant representative.

Ernst Heinrich Philipp August Haeckel (1834–1919) was one of the greatest biologists of all times. Author of the *Fundamental Law of Biogenetics*, together with his Professor Johannes Peter Muller, a founder of a new and very important science – Ecology, Professor, exceptional researcher, zoologist, oceanologist, embryologist, journalist, and author of some monumental works such as: *Generelle Morphologie der Organismen* (1866), *Naturliche Schöpfungsgeschichte* (1868, *The History of Creation*), *Die Systematische Phylogenie* (1894), *Die Lebens Wunder* (1904), *Kunstformen der Natur* (1904) etc. Ernst Haeckel transformed the University of Jena (Germany) in a true “Fortress of Evolutionism”. Author of the first scientific theory on the origin and evolution of life, Ernst Haeckel founded the first and largest Phyletic Museum in the world.

Among his renowned followers in the world Biology were also three great personalities of Romanian Biology: Grigore Antipa, Nicholas Leon and Constantin Ionescu N.

Grigore Antipa is the father of Romanian Hydrobiology and the inovator of the world naturmuzeology, C.N. Ionescu researched and elucidated the bee brain and made the first papers of Biospeleology, and Nicholas Leon, the half- brother of Grigore Antipa is the father of Romanian Parasitology.

In a book written with his mind and heart, Nicholas Leon presents us “the Fortress of Evolutionism” of Jena and its creator, Ernst Haeckel.

In the present paper we proposed to present some interesting aspects in the scientific formation of Nicholas Leon and the personality of Ernst Haeckel.

Într-o târzie zi de toamnă, stând pe plaja de la Agigea, scăldată de lumina lină, undelemnic a soarelui, am văzut cum briza mâna firele de nisip diseminându-le în spațiu. Unele grăunțe sclipeau asemenea unor diamante, altele își răsuceau sideful în lumini de curcubeu, iar unele, izolate, sclipeau asemenea unor sori, redând lumina înalturilor. Am urmărit mult timp spectacolul. Grăunțele de nisip se rostogoleau poticnindu-se din loc în loc. Firele aurii țineau piept șuvoiului. Într-un târziu au fost acoperite, dar n-au fost mișcate din loc. Unul, mai arătos, a rezistat mult, dar până la urmă a fost acoperit și dat uitării. Parcă și lumina s-a metamorfozat.

Treptat gândurile mi-au oferit o paralelă cu societatea umană. În puzderia de oameni ce se perindă în această lume, asemenea firelor de nisip, unele chipuri strălucesc prin inteligența lor asemenea unor grăunțe nobile de nisip, altele generează o paletă de lumini asemenea curcubeului și, puține, poate prea puține au străluciri diamantine reîntorcând lumina către origini. Sunt asemenea spiritelor create care se înalță și se contopesc cu spiritul necreat.

Aici îl pot plasa pe Ernst Haeckel acum, la aproape 90 de ani de la dispariția sa. A strălucit între biologii și filosofi timpului său. Sclipirile sale tind să fie acoperite de îmbulzeala gloatei. Noroc că, la cifre rotunde se mai scutură colbul sedimentat de vreme pe unele opere.

Aș dori să-i dezvălui caratele luminii pornind de la frumoasele amintiri lăsate de Nicolae Leon.

Nicolae Leon a fost o figură proeminentă între intelectualii Iașului din prima jumătate a acestui veac. Se detașa prin distincția și rafinamentul comportamentului său și era recunoscut de la distanță prin nelipsita crizantemă de la butonieră și prin alura sa de nobil.

Ca specialist s-a format la școala germană, în „**cetatea evoluționismului**” a lui Ernst Haeckel. Ca om însă, a fost modelat mai întâi pe meleagurile Botoșanilor, mai apoi la Iași, la liceul „Institutele Unite”, unde predau cei mai străluciți reprezentanți ai școlii românești. Aici au fost tăiate primele fațete ale superbului său diamant.

La Jena a fost atras mai întâi de puternica personalitate a lui Ernst Haeckel, unul dintre cei mai mari partizani ai darwinismului. Mai apoi a fost cucerit de farmecul orașului Jena, un burg tipic universitar.

După cum consemnează N. Leon în „**Amintiri**” (1922). „*Sunt localități în care natura pare că e răsătoare și veselă, calmul și liniștea*”

domnesc pretutindeni, monumentele vechi parcă șoptesc ceva din trecut, un fel de tradiție culturală se crează, iar în atmosferă adie numai idealul cultural, dar și forța de muncă, entuziasm și inspirație”¹

Poate nu mă opream asupra acestui subiect dacă n-aș fi avut și unele trăiri asemănătoare cu ale lui Leon, atunci când am ajuns în Jena, pentru prima dată, în 1961. Intimitatea orașului m-a cucerit. Am colindat împrejurimile și am început să cunosc orașul îndeaproape, astfel că, urmărind la planetarium lăsarea nopții, simulată de aparatura sofisticată, am avut bucuria recunoașterii tuturor formelor de relief care se conturau treptat la orizont. A fost pentru mine o trăire afectivă deosebită, mai ales că locurile mi se păreau familiare și intime. Mai mult decât atât, chiar unii oameni mi se păreau cunoscuți. Am ajuns să mă salut spontan cu unele persoane, sau să mă salute unii, deși îmi dădeam seama că nu i-am văzut în viața mea.

Pe atunci nu știam mai nimic din domeniul parapsihologiei, ca să pot bănui ceva.

Nicolae Leon vorbește de așa-numitul **genius loci**, sub influența căruia s-au dezvoltat diferite forțe creatoare. Și Leon prezintă ideile lui E. Haeckel în acest sens:

*„Într-o cuvântare pe care Haeckel a ținut-o la Jena, cu ocazia aniversării a 60 de ani de la ziua lui de naștere, el spunea, între altele, cum a fost chemat la universitățile din Würzburg în 1765, la Wiena în 1871, la Strassburg în 1873 și la Bonn în 1874... Pentru mine însă este mult mai prețios minunatul **Genius loci**, al universității din Jena, decât avantajele pe care mi le ofereau acele universități”²* Iar profesorul Detmer, care i-a răspuns cu această ocazie spunea: *„... Acel genius loci mai e înrădăcinat și în tradițiunile seculare ale orașului nostru, ale universității ca și în unele personalități și mai cu seamă în aceea a lui Haeckel”³*

Leon aseamănă Jena cu Iașul, găsește anumite elemente comune. Ceea ce este Jena pentru Germania, este Iașul pentru România.

„Iașul conservă un caracter propriu, tradițiile culturale se păstrează mai vii și mai profunde ca în alte părți; în el se poate duce o viață intelectuală spornică și liniștită; el are aproape tot ce-i necesar unui mic centru intelectual: Universitate, teatru, numeroase școli bune, muzeu ...”⁴

¹ Leon Nicolae, *Amintiri*, în „Viața Românească” S.A., Iași, 1922, p. 25.

² *Ibidem*, p. 27.

³ *Ibidem*, p. 28.

⁴ *Ibidem*, p. 31.

Cobălcescu, care era un mare admirator al Iașului îi spune lui Leon: „Prea multe elemente de valoare rămân sterile în București. În afară de intrigile politice și vârtejul de a parveni, nici natura nu le favorizează acolo. N-ai pe ce să-ți odihnești ochii după o muncă încordată, nu poți vedea und eal sau o câmpie verde, rareori ai ocazia să admiri o noapte frumoasă pe lună”.⁵

Poate și această convingere despre **genius loci** al Iașului a contribuit, alături de altele, la refuzul lui Leon de a se transfera la București.

De altfel, pentru a nuanța faptul că Iașul constituie un **genius loci**, arăta că: „Iașul este pentru România – patria celor mai mari poeți și cugetători ai României, Eminescu, apoi Alecsandri, Creangă, Gane, Conta, Kogălniceanu, Cobălcescu, Negruzzi, Panu, Lambrior, Beldiceanu și multe alte personalități marcante, dintre care unii au trăit apoi în București, dar n-au mai produs nimic de primă calitate după ce au părăsit Iașul”.⁶

Cum a ajuns Nicolae Leon la Jena? Fratele său vitreg, Grigore Antipa era la Jena de aproape doi ani, așa că auzise multe despre acest oraș universitar și mai ales despre Ernst Haeckel.

Leon își expune limpede opțiunea pentru Jena: „Eram student al Universității din iași, când am avut ocazia să citesc „**Istoria creațiunii**” de Haeckel, care atâta m-a entuziasmat prin frumusețea formei și claritatea argumentațiunii, cu care autorul căuta să explice originea universului, originea vieții și originea omului, încât n-am mai stat mult la gând și am plecat la Jena, unde m-am înscris la științe naturale și la medicină”.⁷

Trebuie precizat că, de fapt, n-a plecat singur, ci cu soția și copilul și cu o doică, deoarece, deși avea doar 22 de ani era căsătorit și avea un copil.

„În 1884, la 26 octombrie, când m-am înmatriculat, Haeckel era prorector. Nu se poate descrie puterea sugestivă pe care o exercita el, cu aureola lui de savant, asupra noilor înscriși, – când le strângea mâna, urându-le spor la muncă”⁸, consemnează N. Leon parcă cuprins de emoție.

⁵ *Ibidem*, p. 32.

⁶ *Ibidem*, p. 29.

⁷ *Ibidem*, p. 9.

⁸ *Ibidem*, p. 51.

Pe lângă faptul că Haeckel avea o faimă internațională de mare zoolog și filosof al biologiei, avea și o figură impunătoare: „*Haeckel avea atunci 50 de ani, ear înalt și mlădios, cu o frunte care punea în evidență inteligența lui; avea o barbă blondă, ochi mari albaștri, expresivi; părul blond și puțin ondulat; oricât de ocupat ar fi fost, niciodată nu se arăta nemulțumit când îl căutam să-i cerem consilii*”⁹

Abia în ianuarie a audiat primul curs ținut de Haeckel și a rămas profund impresionat. Între timp se obișnuise cu atmosfera din laborator, intrase în ritmul celorlalți studenți.

„*Auditoriul era compus din studenți de diferite naționalități; afară de Germani mai erau Englezi, Americani, Ruși, Japonezi, Greci, Bulgari etc.; erau și oameni în vârstă.*

Încetul sala se umplea. Unii luau note de pe planșe, alții priveau preparatele, iar alții își notau titlul cărților.

Deodată se auzea cum cineva coboară scările cu pași grăbiți și apăsați; repede fiecare fugea să-și ocupe locul; o tăcere se făcea, ușa se deschidea și profesorul intra. Era Haeckel, – se suia pe catedră făcând un salut. Un moment ochii lui se îndreptau asupra numerosului auditor și lecția începea. El nu se servea niciodată de caiet sau de notițe, vorbea întotdeauna liber, își făcea impresia că își vorbește numai despre ceea ce a văzut și trăit, fără a fi orator, fascina auditoriul”¹⁰

Leon cunoscuse deja mulți profesori, avea suficientă experiență, iar amintirile le-a publicat în 1922, deci le-a scris pe când era rector al Universității din Iași. În asemenea postură nu-ți permiți să prezinți oricum profesorii pe care i-ai întâlnit. Și, totuși, Leon consemnează:

„*Haeckel nu era un profesor ca toți ceilalți, de la care elevul putea să învețe numai o sumă de cunoștințe. Fiecar elecție deschidea noi orizonturi și trezea în fiecare dorul de a ști și de a învăța asupra subiectului tratat mai mult decât putea el să ne spună într-o oră, excitând, în același timp inițiativa pentru studii personale. El mai era și un adevărat educator, a cărui viață privată nu era în contradicție cu cea socială; era un exemplu viu nu numai de cultură, ci și de muncă și virtute*”¹¹

Leon îl analizează pe Haeckel asemenea fiecărui discipol, care își cercetează magistrul sub toate aspectele. Îl vede atât cu ochii studentului, dornic de cunoaștere și împovărat de mărgea profesorului său,

⁹ *Ibidem*, p. 51.

¹⁰ *Ibidem*, p. 36.

¹¹ *Ibidem*, p. 37.

cât și cu ochii profesorului de înaltă ținută, a profesorului universitar, care și-a format un anumit stil de muncă și de viață. Îi amănunțește biografia și selecționează ceea ce intră în gândirea sa.

*„Niciodată – spune Dodel, unul din biografii lui – Haeckel n-a căutat să treacă cu vederea meritele altora pentru a se ridica pe sine, după cum se întâmplă de obicei în lumea savanților. Toată viața lui a fost drept, fidel și recunoscător nemuritorului său maestru Darwin și tuturor predecesorilor acestuia: de la Democrit până la Goethe și Lamarck, Lyell și Wallace, Huxley și Gegenbaur. Chiar și față de adversari, el a fost întotdeauna drept și recunoscător, cazul (Haeckel – Vichow)”*¹²

E. Haeckel era înconjurat de zoologi de primă mână. Fiecare specialist într-un domeniu, dar cu viziunea întregului.

*„Când am intrat pentru prima oară la lucrările practice, am găsit asistent pe dr. Walter, care lucrase mult asupra aparatului bucal la insecte și care avea mii de preparate”*¹³

Probabil că primele lucrări făcute cu Walter l-au impresionat mult pe Leon. Sau poate că s-a aplecat mult asupra colecției sale de preparate microscopice, de și-a ales ca teză de doctorat cu structura și funcționalitatea aparatului bucal la țânțari.

După Walter, plecat într-o expediție științifică, vine la rând Bernhard Weissenborn, care avea să plece apoi ca director la un muzeu de zoologie din Africa.

Willy Kükenthal, devenit apoi profesor, avea să-și facă un renume prin remarcabilul său tratat de zoologie, neegalat până astăzi între tratatele de limbă germană. Kükenthal era un mare maestru în metodele de conservare și prelucrare a animalelor marine.

De cât de elevată era atmosfera în laboratorul lui Haeckel, ne putem da seama din prezentările lui Leon.

În afară de laboratorul studenților mai funcționa un laborator pentru doctoranzi. Lucrările din acest laborator erau conduse de un asistent.

*„Kükenthal era tânăr, plin de viață și cu cea mai mare bunăvoință de a învăța pe alții. În primul an, când a venit el asistent, nu erau decât un singur practicant – e vorba de sala unde lucrau cei ce se preparau pentru doctorat, căci în practicum pentru începători erau totdeauna 20–30 studenți”*¹⁴

¹² *Ibidem*, p. 37.

¹³ *Ibidem*, p. 74.

¹⁴ *Ibidem*, p. 74.

În scurt timp au venit mulți practicanți, sau doctoranzi, între care: Otto Bayer, Otto Lehman, Antipa, Driesch etc.

Am reluat de nenumărate ori pasajele din amintirile lui Leon privind pasiunea și dăruirea cu care lucra Pohle, laborantul sau tehnicianul lui Haeckel. Am rămas impresionat de dăruirea acestuia în muncă, de stima și devotamentul pe care le avea față de profesorul său. Îmi amintește de moș Ilie Bourel, laborantul profesorului Ioan Borcea, care la dispariția acestuia i-a închinat drept necrolog câteva versuri.

„Amintirile din timpul studiilor mele la Jena sunt cele mai plăcute. În institut era o veselie și un îndemn la lucru, datorită în mare parte amabilităților binevoitoare a profesorului față de noi.

După un an îmi făcea deosebita onoare de a mă invita serile în cercul familiar luând parte în mod regulat la așa numitele recenzioni. Își poate oricine imagina, cât de onorat mă simțeam de a veni în contact cu oameni de știință ca Arnold Lang, Preyer, Haeckel, Kükenthal și alții”¹⁵

Simțind materialul din care era plămădit Nicolae Leon și pasiunea sa pentru zoologie, Haeckel îl trimite pe acesta, împreună cu Kükenthal și cu Weissenborn într-o expediție ce avea drept scop să cerceteze fauna litorală a Norvegiei.

Imi face plăcere să nuanțez unele elemente pe care Haeckel le considera capitale în ceea ce privește formarea unor specialiști, cercetarea directă a naturii.

„Într-una din zile trimit pe Pohle să mă cheme în camera lui de lucru și, răsând, mi se adresează și mă întreabă ce am de gând să fac în timpul vacanțelor; și, fără să mai aștepte răspunsul meu, îmi spune: „Trebuie să pleci undeva la mare, ca să studiezi animalele marine în viață. Marea oferă un material imens, al cărui studiu a devenit un complement indispensabil pentru educațiunea unui naturalist. Dr. Kükenthal și Weissenborn pleacă să studieze fauna litorală a Norvegiei, pleacă și d-ta cu ei”¹⁶

Pentru Leon expediția făcută împreună cu Kükenthal și Weissenborn a constituit o cotitură în activitatea sa.

De altfel cele consemnate de el sunt edificatoare. Este însă impresionantă întâlnirea sa cu maestrul, cu omul care știa să strecoare în sufletul discipolilor săi cultul pentru munca științifică și focul sacru al cercetării, așa cum obișnuia să spună profesorul Ioan Borcea.

¹⁵ *Ibidem*, p. 78–79.

¹⁶ *Ibidem*, p. 51–52.

„Nu pot uita cu câtă plăcere m-a privit la reîntoarcerea mea din Norvegia, cerându-mi să-i indic pe hartă locurile pe unde am pescuit și să-i povestesc despre animalele pe care le-am recoltat și despre mijloacele de conservare întrebuințate”.¹⁷

Dialogul purtat mi se pare o examinare de mare subtilitate, făcută de magistru discipolului său, pentru a-i putea surprinde spiritul de observație, orientarea în mediu și mai ales acumulările reale pe care le-a realizat. A făcut toate acestea fără a jigni, fără a stârni nici cea mai mică bănuială. Dimpotrivă, elevul său s-a simțit foarte onorat că profesorul s-a interesat de munca sa.

E. Haeckel era un pedagog desăvârșit. Știa să-și modeleze discipolii, însă avea și cultul profesorilor săi. Față de J. Müller, cu care a lansat teoria biogenetică fundamentală, avea un adevărat cult și îl prezenta studenților săi la superlativ.

„Când uneori obosesc la lucru, pentru a căpăta puteri noi, n-am decât să privesc la portretul lui Johanes Müller, care se află în camera mea de lucru, în fața mea. El făcea cursul de anatomie”.¹⁸

Și mai departe se exprimă E. Haeckel:

„După scurt timp m-am făcut cunoscut mai de aproape cu el; aveam însă pentru personalitatea lui puternică o așa adorațiune, încât nu îndrăzneam să mă apropiu de el. El îmi permise să lucrez în muzeu”.¹⁹

Știind ce personalitate a fost Ernst Haeckel, omul pe care îl consider ca cel mai mare biolog din toate timpurile, mă surprinde să aflu că s-a comportat așa. Și totuși, greșesc afirmând aceasta. Un om adevărat, un om atât de mare, nu se putea comporta decât așa.

E. Haeckel a fost nu numai un cercetător, profesor și filosof de excepție, ci și un artist adevărat. În afară de desenele științifice cu care și-a înnobilit lucrările, a lăsat nenumărate desene, acuarele și lucrări în ulei.

Vila „Meduza”, casa sa, a fost pictată în interior cu peretele în mărime naturală a lui Goethe și Schiller și cu arbori genealogici ai păsărilor, de o mare valoare artistică. Mă întreb și astăzi, cum au putut nemții să radă picturile lui Haeckel? De altfel, cred că au regretat și ei, deoarece, în 1988, când am revizitat vila „Meduza” cu studenții, nici nu voiau să recunoască faptul că au fost vreodată astfel de picturi în casa

¹⁷ *Ibidem*, p. 52.

¹⁸ *Ibidem*, p. 40.

¹⁹ *Ibidem*, p. 40

lui Haeckel. Eu am făcut însă fotografii în 1961, la prima mea vizită, ca student.

Ca artist, Haeckel a dat la lumină lucrarea „**Formele artistice ale naturii**” (Kunstformen der Natur), în 1899–1904, cu 100 de ilustrații, cu cele mai încântătoare forme din regnul protistic, animal și vegetal, în deosebi cu forme microscopice marine, cum ar fi miraculoasele radiolare, adevărate bibelouri ale naturii. Haeckel a adus direct în artă opera magnifică a naturii.

„*Natura care ne înconjoară – spune el – prezintă pretutindeni o profunzime uriașă de corpuri de tot felul, frumoase și interesante. N-avem decât să privim în jurul nostru, excitându-ne simțurile. În fiecare fir de mușchi sau în fiecare fir de iarbă, într-un cărbuș sau într-un fluture, un examen minuțios ne face să descoperim frumuseți, înaintea cărora, de obicei, omul trece fără să le observe*”.²⁰

În 1905 a scos „**Portrete de călătorie**”, o lucrare artistică ce cuprinde 40 de tablouri cu vederi din Ceylon, făcute în două călătorii ale sale.

Din 1909 Haeckel se retrage de la catedră, încetând de a mai face cursuri. Și-a continuat însă lucrările științifice, publicând foarte mult și ținând legătura cu elevii săi.

În 1907 pune fundația **Muzeului filetic**. Este un muzeu remarcabil, cu o structură particulară, unic în lume, Cu această ocazie E. Haeckel menționa: „*Sper – spune el – că acest muzeu va deveni un templu al rațiunii pure, care va servi la cultul adevărului, frumosului și al binelui*”.²¹

Așa cum am mai amintit, Haeckel ținea legătura cu toți discipolii săi.

Astfel, în 1911, îi scrie lui Leon o carte poștală, prin care îl informa că împlinește 54 de ani de când și-a trecut doctoratul și 50 de ani de profesorat.

„*În vremea când fiul meu studia economia politică la Jena, făcându-i o vizită, Haeckel între altele îl întreba:*

Ai vrea o amintire de la mine?

Nu îi răspunse.

Atunci să-ți dau acuma – și coate o carte cu fotografia lui pe care vrea să scrie ceva. Să scriu? Doctor?

²⁰ *Ibidem*, p. 67.

²¹ *Ibidem*, p. 69–70.

Nu credeți că-i riscant? Răspunde băiatul.

Atunci bătrânul începe să râdă și-i spune că nu are motive să creadă și că în tot cazul va scrie doctor ca o profeție.²²

Cu ocazia jubileului de 80 de ani (1914), s-a pregătit un volum, la care au fost aduse 123 de contribuții, între care și un articol al lui Leon:

*„În acest volum jubiliar, am contribuit și eu cu un modest articol în care recunosc că de la el am învățat: „**A admira genial, a iubi frumosul și a nu mă pleca decât adevărului**”*.²³

Și mai departe Leon menționează:

„În tot decursul acestor 30 de ani n-a scris o lucrare, – fie volume valoroase de sute de pagini, fie broșuri, – care să nu mi le fi trimis însoțite de câteva rânduri calde”.²⁴

Nu pot prezenta toate laturile personalității lui Haeckel prinse de N. Leon în minunatele sale „**Amintiri**” și nici nu are rost.

Am ținut ca la 90 de ani de la dispariția marelui biolog care a fost Haeckel, să-i prezint personalitatea prin trăirile unei alte mari personalități, Nicolae Leon, părintele parazitologiei românești.

Consider că nu trebuie să existe nici un biolog care să nu-i citească amintirile.

²² *Ibidem*, p. 70–71.

²³ *Ibidem*, p. 71.

²⁴ *Ibidem*, p. 73.